Aspecte iluministe în politica socială a domnilor fanarioţi

Dr. LIGIA LIVADĂ-CADESCHI
Universitatea din Bucureşti

Gândirea şi idealurile politice ale secolului al XVIII-lea s-au conturat în Principate în condiţiile speciale ale domniilor fanariote. Reîntoarcerea la gândirea elenistică şi la raţionalismul antichităţii greceşti, au deschis gândirea fanariotă filosofiei europene a secolului al XVII-lea; fanarioţii au reintrodus în sud-estul Europei dreptul natural, utilitarismul şi raţionalismul; i-au admirat pe filosofii moderni şi pe materialiştii francezi ai secolului al XVIII-lea, au manifestat un interes crescut pentru ştiinţele naturale, pentru popularizarea cunoştinţelor ştiinţifice şi pentru reorganizarea învăţământului. Trăind într-o lume a lor şi guvernând ca despoţi luminaţi, fanarioţii şi-au asumat un pragmatism politic, al cărui obiectiv principal era binele comun.[1]

Ei „*s-au orientat spre colaborarea cu sistemul politic otoman, spre o cultură occidentală selectată şi spre o nouă identitate compensatoare, cea oferită de antichitatea elenică*."[2] Prinţii fanarioţi se doreau promotori asumat ortodocşi ai unei modernităţi de tip iluminist, recuperând în acelaşi timp şi idealul filantropiei imperiale bizantine, pe linia vechilor principi autohtoni, ai căror descendenţi fireşti se considerau. În efortul lor de raţionalizare a alcătuirilor sociale româneşti, cu scopul asigurării stabilităţii sociale şi al organizării eficiente a actului guvernării, ei au avut meritul de a

---

[1] R. D. Argyropoulos, ***Modifications du mode de vie et role des mentalités dans les Balkans (XVIIIe – XIXe siècles)***, în ***Etudes Balcaniques***, nr. 1, 1991, p. 54-55.

[2] A. Pippidi, ***Tradiţia politică bizantină în ţările române în secolele XVI-XVIII***, Bucureşti, Editura Academiei, 1983, p. 236.

BDD-A19364 © 2007 Biblioteca Județeană Mureș
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:36:21 UTC)

căuta şi experimenta soluţii noi, chiar dacă rezultatele obţinute nu au fost întotdeauna la înălţimea planurilor. Înfiinţat la 1775, Departamentul Epitropiei Obşteşti, în grija căruia căzeau săracii, orfanii, şcolile şi problemele edilitare, a constituit obiectul câtorva reorganizări ulterioare. Una dintre ele datează din ianuarie 1798 (sub domnia lui Constantin Hangerli), fiind justificată de descoperirea „*unor lipse, amestecări şi neîntocmiri /.../ cuviincioase veacului celui trecut, iar nu celui de acum*." Preambulul hrisovului de reorganizare afirma că „*acolo unde este politie, acolo după cuviinţă şi oblăduire trebuie a fi şi unde oblăduire cu începeri milostive şi temeiuri statornice şi de folos, acolo şi cetăţenii sunt fericiţi; acesta este scopul cel mai ales şi lucrul cel mai desăvârşit bun al politiei, fiindcă tot omul din fire caută fericirea /.../ şi fericirea norodului /.../ socotim a fi datoria cea mai mare a unui stăpânitoriu*." Această fericire „*din nimic alta nu curge, fără numai din buna orânduială şi ocârmuire a obştirii*."[3] În secolul al XVIII-lea, fericirea era percepută ca principiu ordonator al vieţii atât individuale, cât şi sociale.[4] Numai căutarea fericirii asigura armonia societăţii în ansamblul său. Chiar dacă domnii ţărilor danubiene vor fi fost serios influenţaţi de ideile iluminismului occidental,[5] fapt cu care suntem întru totul de acord, nu putem să nu observăm totuşi că, uneori, ele sunt difuze, marcate chiar de o anume ambiguitate. O hotărâre de divan din 1790, referitoare la Cutia Milelor, considera că milosteniile împărţite săracilor şi văduvelor sunt un „*folos sufletesc de obşte*,"[6] amestecând astfel ideile despre utilitatea publică, cu deja seculara imagine a pomenii ca gest soteric.

Dacă în Europa occidentală, filosofii formau un grup special de intelectuali, în sud-estul Europei filosofia era chemată să joace un rol în

---

[3] V. A. Urechia, ***Istoria Românilor***, tom VII, Bucureşti, 1895, p. 465-471.

[4] P. Sassier, ***Du bon usage des pauvres. Histoire d'un thème politique, XVI-XX siècles***, Paris, Fayard, 1990, p. 129.

[5] P. Zepos, ***The „Box of Charity" of the Rules of the Danubian Countries***, în ***Neo-Hellenika***, IV, 1981, p. 55-67.

[6] V. A. Urechia, ***op. cit.***, tom III, Bucureşti, 1892, p. 337.

BDD-A19364 © 2007 Biblioteca Judeţeană Mureş
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:36:21 UTC)

justificarea activităţii politice şi sociale.[7] Alături de encomii, actele domneşti vor să acrediteze imaginea guvernării ideale pe care ar reprezenta-o domniile fanariote.[8] Dezvoltarea acestei imagini, mai cu seamă după 1775, nu este deloc întâmplătoare. În cursul războiului ruso-turc din 1768–1774, prin memorii adresate marilor imperii, românii puseseră sub semnul întrebării sistemul guvernării prin domni trimişi de la Constantinopol. „*Imediat după acest moment, actele oficiale ale domnilor fanarioţi încep să aibă preambuluri mai ample şi mai variate, cu expuneri de motive şi consideraţii asupra îndatoririlor domnului şi ale supuşilor. <...> Îndatoririle de om politic ale domnului au nevoie acum de o subliniere mai pregnantă decât cele de bun creştin*."[9] Chiar dacă uneori domnul poate declara că ceea ce aduce folos şi mângâiere „norodului politicesc" este chiar mai plăcut lui Dumnezeu decât evlavia,[10] aşezămintele şi instituţiile cu vocaţie socială îi oferă acestuia terenul ideal, prin juxtapunerea neforţată a bunei guvernări (*oblăduiri*), atentă la nevoile tuturor supuşilor şi a virtuţilor creştine ale domnului, a cărui racordare şi adaptare la tradiţie este astfel permanentă.

Generozitatea principilor fanarioţi nu reprezintă probabil numai adoptarea unei mode, deşi cosmopolitismul acestora poate da seamă pentru reala lor permeabilitate la ideile unui secol cu adevărat pasionat de discursul filantropic. Ca justificare, atenţia acordată şi celui mai umil dintre supuşi rămâne preponderent în sfera sentimentului religios. Numai că religiozitatea domnului are importante valenţe politice. Referindu-se la mila pe care orice creştin trebuie să o simtă şi la pomana pe care acesta este dator să o facă, ctitorul princiar al spitalului de la Dudeşti considera că „*de vreme dară ce nu*

---

[7] R. D. Argyropoulos, ***op. cit.***, p. 59.

[8] E. Popescu-Mihuţ, ***Ideologie politică şi propagandă în actele cancelariilor domneşti din Ţările Române (1775–1821)***, în vol. ***Sud-estul european în vremea Revoluţiei Franceze. Stări de spirit, reacţii, confluenţe***, coord. A. Duţu, Bucureşti, 1994, p. 74.

[9] ***Ibidem***, p. 75-76.

[10] Apud ***ibidem***, p. 81.

BDD-A19364 © 2007 Biblioteca Județeană Mureș
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:36:21 UTC)

pot toţi această creştinească datorie să o săvârşească fieşcare în parte, tovărăşia cea politicească prin mijlocul spitalurilor împlinesce în obşte această lipsă."[11] Între laic şi religios, între civic şi creştinesc, între modernitate şi tradiţie *mila*, care nu circumscrie numai sentimentul caritabil, ci şi gestul *miluirii* (al participării efective), poartă o deosebită încărcătură politică. La nivel princiar, „*mila este un element care consolidează solidaritatea socială, evidenţiind grija pentru supuşi a celui puternic*."[12] Stabilitatea domniei şi implicit a societăţii este asigurată de permanenta comunicare între pietatea prinţului, care-l păstrează curat în faţa lui Dumnezeu şi mila sa faţă de supuşi (relaţia semantică dintre *piété* şi *pitié*, derivate din *piestas*).[13]

Între acţiunile cu vocaţie filantropică ale domnilor fanarioţi se înscriu şi preocupările legate de învăţământul elementar gratuit pentru săraci. Pe plan general european, acestea se conturaseră şi se impuseseră încă din secolul al XVII-lea. Era curentă ideea că diferitele aspecte ale pauperismului, resimţit deja ca un flagel extrem de periculos pentru ordinea şi stabilitatea socială, nu pot fi combătute eficace decât prin educarea, de la cea mai fragedă vârstă, a săracilor. În aşezăminte de binefacere sau în şcoli elementare gratuite, micuţii săraci primeau o instrucţie minimă profesională şi catehetică, orientată spre inocularea unei atitudini supuse faţă de realitatea socială existentă.[14]

Secolul al XVIII-lea nu e favorabil unei şcolarizări a săracilor, în adevăratul înţeles al cuvântului.[15] Necesitatea de a-i obliga pe toţi săracii

---

[11] V. A. Urechia, ***op. cit***., tom VI, Bucureşti, 1893, documentul din 1 iulie 1796, p. 725-735.

[12] A. Duţu, ***Mila şi filosofia socială***, în ***Dilema***, anul III, nr. 108, 3-9 februarie 1995, p. 6.

[13] Idem, ***Tradiţia în gândirea politică românească***, în ***Polis***, vol. III, nr. 3-4, 1996, p. 89.

[14] J. - P. Gutton, ***La société et les pauvres en Europe***, Paris, P.U.F., 1974, p. 152 şi urm.

[15] Pentru exemplificare: Mandeville (1705): „*Les lumières augmentent et multiplient nos désirs <..>. La prospérité et le bonheur de chaque état exigent*

BDD-A19364 © 2007 Biblioteca Judeţeană Mureş
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:36:21 UTC)

valizi să muncească revine obstinant. Ceea ce se cere peste tot, în această vreme, este o formaţie strict profesională, precedată de un învăţământ general rudimentar.[16]

În ceea ce priveşte Ţările Române, cel puţin domnii de aici sunt în mod cert în pas cu ideile vremii lor. La 1747, Grigore al II-lea Ghica, domnul Moldovei, într-un hrisov de organizare a învăţământului, amintea că „*în ţara aceasta din nepurtare de grijă a domnilor neobicinuindu-se mai dinainte vreme de învăţătură, era multă prostie, că şi cei puternici, ce cu puterea lor ţineau dascăli pentru copiii lor, încă şi cu învăţătură cea desăvârşită nu se procopsia, rămânând cei mai mulţi totu neînvăţaţi, iar prostimea cu totul se afla lipsită de podoaba învăţăturei.*"[17] Ar fi de remarcat, înainte de toate, că instrucţia şcolară e considerată a fi o problemă a domnului, deci a aceluia răspunzător de buna organizare a statului şi de funcţionarea optimă a societăţii. Mai cu seamă că, pentru „*obştescul norod*," frecventarea şcolilor aduce „*mult folos, atât bisericesc cât şi politicesc*." Actul face dovada interesului domnului pentru întreţinerea în şcoală a copiilor străini şi săraci şi pentru înfiinţarea de şcoli în mai multe oraşe moldoveneşti (scaunele episcopale Roman, Rădăuţi, Huşi), aşa încât ele să servească şi celor săraci, fără posibilitatea de a-şi trimite copiii la învăţătură în capitală.

Hrisovul de reorganizare a învăţământului în Ţara Românească, emis de Alexandru Ipsilanti în ianuarie 1776,[18] anunţa că „*în toată ţara noastră*

---

donc que les connaissances du pauvre laborieux se terminent a ses seuls occupations <...>. Chaque heure que les enfants pauvres emploient sur les livres, c'est tout autant de perdu pour la société," apud P. Sassier, ***op. cit.***, p. 140 sau ***La Chalotais*** (1763): „*le bien de la société demande que les connaisances du peuple ne s'étendent pas plus loin que ses occupations*," ***apud ibidem***, p. 140; ideea nu-i este străină nici lui Voltaire.

[16] J. - P. Gutton, ***op. cit.***, p. 168.

[17] V. A. Urechia, ***op. cit***., tom I, Bucureşti, 1891, p. 144-146.

[18] Hrisovul e publicat în varianta grecească în Eudoxiu Hurmuzaki, ***Documente privitoare la istoria Românilor***, vol. XIV-2, Bucureşti, 1917, p. 270-278, într-o variantă românească în G. Potra, ***Documente privitoare la istoria***

BDD-A19364 © 2007 Biblioteca Judeţeană Mureş
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:36:21 UTC)

domnească în fiecare orăşel am pus dascăl <...> pentru ca să înveţe băieţii cunoştinţele elementare, ca ajungând aceştia în vârstă să nu fie ignoranţi". Învăţătura este utilă, căci îi face pe oameni buni cetăţeni, deoarece astfel ei întrebuinţează numai raţiunea şi nu au alt scop decât binele comun. În plus, ea e izvor de mântuire şi slujeşte acelora "cari prin binefacerile ei doresc să se ridice din starea lor umilă." Conform acestui hrisov, în incinta şcolii domneşti de la Bucureşti, urmau să locuiască 60 de elevi lipsiţi de mijloace, a căror hrană şi îmbrăcăminte se asigurau tot din veniturile şcolii. Ei trebuiau să aibă cel puţin 7 ani şi să fie „*nobili, adică fii de boieri, dar căzuţi în sărăcie sau scoborâtori din boieri cari se chiamă mazili sau şi străini scăpătaţi, în nici un caz mojici şi ţărani, cărora li este dată agricultura şi păstoria şi se disting în privinţa lucrării pământului sau paşterea vitelor. Iar băieţii negustorilor şi lucrătorilor, cei care ar dori, după ce capătă câteva cunoştinţe de carte elementară, să fie scutiţi de şcoală şi să îmbrăţişeze o meserie <...>*." Documentul şi în litera şi în spiritul său, e favorabil numai instrucţiei elementare a categoriilor sociale neprivilegiate. Ea trebuie doar să împiedice declasarea şi să facă posibilă practicarea unei meserii. Aceasta pare să fi fost şi logica pitacului adresat de domn mitropolitului şi celor trei episcopi, în Ţara Românească, în septembrie 1797, care aminteşte efortul domnului de a institui o şcoală în fiecare judeţ, cu dascăl cu leafă „*într-adins pentru a învăţa copiii sărmani, cari nu pot avea alt mijloc pentru procopseala lor*."[19] Aproximativ în aceeaşi vreme, domnul Moldovei, Mihail Şuţu, în hrisovul privind veniturile şcolii elineşti din Botoşani, din 1793, aprecia că „*învăţătura este pricinuitoare tututor bunătăţilor <...> ea este înălţimea stăpânilor şi ridicarea smeriţilor, ea este podoaba fericiţilor şi scăparea săracilor, ea este comoara bogaţilor şi*

oraşului Bucureşti (1634-1800), Bucureşti, Editura Academiei, 1982, p. 257-262, iar două traduceri ale variantei greceşti au fost publicate de V. A. Urechia, în ***Istoria Românilor***, tom I, p. 83-89 şi tom II, Bucureşti, 1892, p. 154-160.

[19] V. A. Urechia, ***op. cit.***, tom IV, Bucureşti, 1893, p. 25-26.

BDD-A19364 © 2007 Biblioteca Judeţeană Mureş
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:36:21 UTC)

ajutorul scăpătaţilor, ea este înfrânarea poftilor, ea păzeşte bogăţia şi micşurează sărăcia <...>."[20]

Încă de la primele gesturi organizate în această direcţie, instrucţia copiilor săraci, organizarea unor aşezăminte special destinate orfanilor săraci şi copiilor abandonaţi şi reglementarea tutelei orfanilor de o condiţie socială mai bună s-au alăturat preocupărilor domniei pentru asistarea scăpătaţilor. Ele apar astfel ca fiind faţete diferite ale aceluiaşi gest social: „*Pentru aceia şi toate cetăţile cele bine prăvăluite făcând providenţă de acest bine de obşte folositor şi întemeiază cu tot cuviinciosul mijloc luminate academii de ştiinţe. Văzut lucru este cum că şi fapta milosteniei cei de obşte la locuri scăpătate şi vrednice a să ajutori iaste din ceale trebuincioase să să lucreze pururea ca un plăcut lui Dumnezeu şi pricinuitor de multe bune răsplătiri.*"[21]

Buna cârmuire (buna orânduială), binele de obşte, ba chiar şi fericirea cetăţenilor apar alături de iubirea naturală de oameni şi de milostenia evanghelică drept principale premise ale gesturilor sociale ale domnilor fanarioţi. La nivelul retoricii lor politice, mila (iubirea pentru supuşi şi pentru oameni, în general, eventual filantropia) acoperă un întreg registru în care religios şi civic se suprapun şi se întrepătrund. Semnificative, în acest sens, ni se par documentele anchetei asupra „*acestor doao de obşti folositoare şi plăcute lui Dumnezeu fapte*," şcolile şi Cutia Milelor, iniţiate de Alexandru Ipsilanti în Ţara Românească, în martie 1775.[22] Domnul intenţiona reorganizarea unei academii de ştiinţe la Bucureşti (unde vor fi existat şi locuri pentru ucenici „scăpătaţi", a căror întreţinere cădea în seama statului), a două şcoli, câte una grecească şi una românească la Craiova şi la Buzău (scaune episcopale) şi a şcolilor româneşti şi slavoneşti, diferite, în capitalele de judeţ („*la politiile judeţelor*"). Cererii domnului îi urmează anaforaua boierilor, a cărei retorică utilizează cel puţin un cuvânt drag gânditorilor

[20] T. Codrescu, ***Uricariu cuprinzătoriu de hrisoave, anaforale şi alte acte din suta a XVIII şi XIX***, vol. II, Tipografia Buciumul Român, 1871, p. 53.

[21] G. Potra, ***op. cit.***, p. 248-252, documentul 215 din 17 martie 1775.

[22] ***Ibidem***.

BDD-A19364 © 2007 Biblioteca Judeţeană Mureş
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:36:21 UTC)

secolului al XVIII-lea, ***filantropia*** (alături de ***megalopsihia***, grecism aproape sinonim filantropiei, care ne duce cu gândul la frumuseţe sufletească, mărinimie, generozitate, magnificenţă): „*Megalopsihiia se arată unde Măria Ta <...> ai binevoit ca să se orânduiască <din venitul mănăstirilor> pentru luminarea ţării şi podoaba obştii ce să câştigă prin învăţătură. Iar filantropia străluceşte unde Înălţimea Ta ne porunceşte să ne îngrijim a căuta un hrisov al Măriei Sale Ştefan Voievod Racoviţă pentru rânduiala Cutiei de Milostenie ca să să aşeze cel mai cu cale tropos de unde să să strângă trebuinciosul ajutor pentru obrazele cele scăpătate*."[23] În urma acestei anchete, probabil, Alexandru Ipsilanti organizează Epitropia obştirii, în sarcina căreia intrau atât problemele copiilor săraci şi ale orfanilor, cât şi cele ale scăpătaţilor.

Între milă, filantropie sau pur şi simplu, eficacitatea guvernării, preocupările domnilor pentru copiii orfani şi săraci par a se înscrie în aceeaşi strategie a menţinerii echilibrului social şi a prezervării liniştii publice, care guverna ajutorarea scăpătaţilor şi îndepărtarea, brutală chiar, a cerşetorului din spaţiul public. Instrucţia şcolară apare ca mijloc de a scăpa de sărăcie. Dar ea îi priveşte, în primul rând, pe reprezentanţii săraciţi ai grupurilor privilegiate şi, eventual, pe reprezentanţii tipici ai populaţiei orăşeneşti (meşteşugari şi negustori). Alături de acordarea de mici privilegii şi subvenţii băneşti sau de instituirea tutelei asupra fiilor de boieri risipitori, ea poate deveni o armă în arsenalul necesar menţinerii stabilităţii sociale.

Confruntaţi cu o lume a cărei sensibilitate politică este în mod evident mai accentuată decât cea socială, unde transformările, incontestabile, ţin mai curând de durata lungă decât de impulsuri de tip revoluţionar, domnii fanarioţi ai Principatelor dunărene s-au constituit în verigă incontestabilă a racordării gândirii româneşti la cea europeană. Legatul transmis de ei perioadei imediat următoare s-a materializat în continuitatea cu care succesorii lor s-au dedicat operelor cu caracter social. Pentru boierii filantropi din prima jumătate a secolului al XIX-lea, buna întocmire a operelor de binefacere, inclusiv a celor legate de învăţământ, ajunge să

[23] ***Ibidem***.

BDD-A19364 © 2007 Biblioteca Judeţeană Mureş
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:36:21 UTC)

însemne nu doar o marcă a progresului, ci şi o dovadă de patriotism: „*Aşezările cele iubitoare de omenire, atât mai mult izbutesc, precât neamurile înaintează spre civilizaţie. Pentru aceasta dar iubitorii de patrie stăpânitori ocrotindu-le arată nu numai iubirea de omenire a sufletelor lor ci încă şi îngrijirea ce au pentru binele obştesc*."[24] Iar „*jertfele ce statul face*" pentru buna creştere a copiilor, astfel încât aceştia să „*ajung<ă> la vârsta unde omul poate să se arate folositor Patrii sale şi concetăţenilor săi*,"[25] se înscriu în aceeaşi logică a utilităţii comune, înţeleasă ca o coordonată esenţială a civismului şi patriotismului.

Enlightenment Features of the Fanariots Social Policy

Abstract

The fanariots have completely influenced the XVIIIth century, according to their main objective: the community welfare. They tried to find new solutions and to apply new rules in order to succeed in their attempts, although sometimes their actions were quite ambiguous.

There are some important aspects the fanariots tried to emphasize, such as charity and free elementary education for the impoverished noblemen. They considered education as an adequate way of maintaining social equilibrium and getting away from poverty.

Through their attitude and decisions, the fanariots from the Romanian Countries became some kind of a link between Romanian thought and the European one.

[24] ***Buletin. Gazetă Oficială a Ţării Româneşti***, 1838, nr. 24 (3 aprilie), p. 93-94.

[25] ***Ibidem***, 1843, nr. 118 (24 decembrie), p. 470-471.

BDD-A19364 © 2007 Biblioteca Județeană Mureș
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:36:21 UTC)